

Una obra nova i un títol doble

Anthony Bonner

Maioricensis Schola Lullistica

Quan Josep Batalla, Lluís Cabré i Marcel Ortín publicaren la nova edició del text llatí de la *Retòrica nova* acompanyat de la seva traducció catalana,¹ ens brindaren una sorpresa notable. Havien descobert que l'apartat «De pulchris proverbiiis» era, de fet, una versió llatina dels darrers cinquanta proverbis dels *Proverbis d'ensenyament*.² Llavors Mark Johnston va observar que el fet que una obra escrita en 1301 incorporés proverbis d'una obra escrita uns vuit anys després necessitava una explicació.³ I, més encara, quan els editors de la *Retòrica nova* havien demostrat que el text llatí ha de ser una traducció del text català, ateses les lliçons millors que reporta.⁴

Aquesta situació em va picar la curiositat, i vaig començar a mirar les fonts dels *Proverbis d'ensenyament* tal com foren publicats a *ORL XIV*. Allà hi ha un total de dos-cents vint-i-cinc proverbis, els darrers cinquanta dels quals (és a dir, els 175-225) corresponen als traduïts al llatí a la *Retòrica nova*. Ara bé, aviat vaig veure que la primera i única font que els havia editat tots dos-cents vint-i-

Rebut el 15 de març de 2010. Acceptat el 3 de juny de 2010.

¹ Al primer tom de la sèrie «Traducció de l'obra llatina de Ramon Llull» (TOLRL, Turnhout: Brepols - Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum, 2006).

² A l'edició citada, les dues versions es troben a les pp. 152-163. Com assenyalen els editors (p. 73, n. 84), Jordi Rubió ja tenia coneixença d'aquest fet (vegeu «L'expressió literària en l'obra lul·liana» a *OE I*, p. 105, i «La *Rhetorica nova* de Ramon Llull», *EL 3* (1959), p. 267, reimpresos a *Ramon Llull i el lul·lisme*, «Obres de Jordi Rubió i Balaguer» II, (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985), pp. 289 i 225. Però aquest fet sembla haver passat desapercbut en la bibliografia posterior. Els proverbis corresponents dels *Proverbis d'ensenyament* es troben a *ORL XIV*, 386-389, editats per Salvador Galmés.

³ Mark D. Johnston, «Ramon Llull's *Rhetorica nova* 2.7 and *Proverbis d'ensenyament* 175-225: An Example of Lullian *Compilatio*», *Catalan Review* 20 (2006), pp. 291-299.

⁴ TOLRL 1, pp. 89-90.

cinc plegats era Galmés mateix, cosa que sembla que havia fet simplement perquè tenien la mateixa forma poètica. Totes les fonts més antigues, en canvi, els presenten separats⁵ i, a més a més, amb el primer grup (1-174) acabat amb un èxplícit en els dos manuscrits que el transmeten (un èxplícit que Galmés va dir que «sembla apòcrif», sense cap raonament justificatiu).⁶

Per tant, sembla justificat considerar el primer grup com els *Proverbis d'ensenyament* pròpiament dits, i el segon grup com una obra a part. A més, aquesta darrera, per les lliçons superiors que reporta, sembla improbable que no sigui un testimoni de la primera versió catalana d'aquest bocí de la *Retòrica nova*. Per això, i pel fet que en l'únic manuscrit que en transmet la versió catalana no té títol, li hem posat el nom de *Proverbis de la Retòrica nova*, i li hem donat el número de catàleg III.50a.

Un cas de doble titulació ocorre amb III.19, que als manuscrits únicament és anomenat *Art de fer e solre qüestions*, o *Ars ad faciendum et solvendum quaestiones* en la traducció medieval llatina,⁷ però que, en tota la bibliografia, fins fa poc, ha estat conegut com la *Lectura super Artem inventivam et Tabulam generalem*. Se suposava que aquest segon títol venia de l'edició de Proaza de 1515, però ara hem pogut comprovar que ve del mateix Llull. La clau de l'enigma es troba al catàleg de l'*Electorium*, en què l'obra té el títol de *Commentum super Inventivam et super Tabulam generalem*, amb una explicació de Le Myésier: «quem non habeo sed de ista facit mentionem libro 5 Hominum Sapientum».⁸ De fet, a la *Disputació de cinc savis* (III.14) Llull mateix la cita amb el títol de *Coment qui és de la Art enventiva e de la Taula general*, o en llatí *Commentum super...*,⁹ títol que

⁵ Els primers 174, que es troben a dos mss. del s. xvi, Milà, Ambrosiana, R 105 sup. i D 465 inf., foren editats per primera vegada per Alfred Morel-Fatio a «Proverbes rimés de Raimond Lull», *Romania* 11 (1882), pp. 192-202. Els darrers 50 es troben a un altre ms. de l'Ambrosiana de Milà, el O 87 sup., aquest del s. xv.

⁶ ORL XIV, 386, n.1. Segons la transcripció de Galmés: «A laor y gloria de Deu omnipotent y de la immaculada mare sua y a utilitat dels cristians fenexen los proverbis de Remon Lull, los quals sotmet a correctio de santa mare yglesia romana».

⁷ El títol català ve de Londres, BL add. 16429, f. 4r; Munic, Bayerische Staatsbibliothek, Hisp. 54, f. 1, i el llatí de Joan Carles Simó Artero, *Edició llatina i comentari crític de l'obra de Ramon Llull Ars ad faciendum et solvendum quaestiones*, Tesi doctoral (Palma: Universitat de les Illes Balears, 2007), p. 65.

⁸ Vegeu, a la Llull DB, el catàleg EL, núm. 156, i J.N. Hillgarth, *Ramon Lull and Lullism in Fourteenth-Century France*, «Oxford-Warburg Studies» (Oxford: Oxford at the Clarendon Press, 1971), p. 345.

⁹ Vegeu Josep Perarnau i Espelt, «La *Disputació de cinc savis* de Ramon Llull. Estudi i edició del text català», ATCA 5 (Barcelona, 1986), pp. 98-99, en què el cita tres vegades, la primera vegada amb el títol complet, i les dues darreres abreviant el títol a *Coment*. En la versió llatina de MOG II, iv, 30 (154), compulsat amb Milà, Ambrosiana, A 5 sup., f. 37r, «in quodam Commento facto super Arte inventiva et Tabula generali».

es va transformar en *Lectura super Artem inventivam et Tabulam generalem* en gairebé tota la bibliografia posterior, com ara en les edicions de 1515 i 1729. Que es tracti d'una identificació correcta es troba avalat no tan sols pel fet que la va assumir Proaza en la seva edició, sinó perquè no hi ha cap altra obra que pugui correspondre a l'*Art de fer e solre qüestions*. L'única possibilitat d'un escrit posterior a la *Taula general* i anterior a la *Disputació de cinc savis* seria la *Lectura compendiosa Tabulae generalis* (III.20), però és molt més una obra d'explicació dels mecanismes de l'Art que no pas de presentació de punts doctrinals utilitzables en una polèmica. A més, en el petit pròleg de l'*Art de fer e solre qüestions*, Llull declara que «la entenció per què nos compilam esta Art és que donem exemple e manera com a nostra santa fe cristiana és aplicable la *Art enventiva* et la *Taula general*»,¹⁰ cosa que quadra bé amb la citació de la *Disputació*.

Aquesta identificació, emperò, comporta dos problemes. El primer és la citació inversa, que l'*Art de fer* fa de la *Disputació*, i això dues vegades. A més a més, Llull la porta a terme d'una manera curiosa, dient que «la solució d'aquesta qüestió està en la *Disputació dels quatre savis*».¹¹ Segurament va agafar el número quatre de l'incipit de la *Disputació*: «En una gran selva, a ombra d'un bel arbre, prè d'una gran fontana, estaven quatre savis qui longamén avien estudiat en philosophia». El quint, un sarraí, només entra en escena en el paràgraf següent.¹²

L'altre problema és cronològic, i per això potser seria convenient donar una llista de les obres d'aquells anys tal com la tenim a la Llull DB:

III.14 *Disputació de cinc savis* [1294, Nàpols]

III.15 *Petició de Ramon al papa Celestí V per a la conversió dels infidels* [1294, Nàpols]

III.16 *Arbre de filosofia desiderat* [1294, Nàpols-Barcelona-Mallorca]

III.18 *De levitate et ponderositate elementorum* [1294, Nàpols]

III.19 *Art de fer e solre qüestions* [1294-1295 (?), Nàpols-Roma]

III.20 *Lectura compendiosa Tabulae generalis* [1295, Roma]

III.20.bis *Lectura super tertiam Figuram Tabulae generalis* [1294-1296 (?)]

III.21 *Petitio Raymundi pro conversione infidelium ad Bonifacium VIII papam* [1295, Roma]¹³

¹⁰ Mateixos folis dels mss. i pàgina de l'edició de la n. 7, més amunt.

¹¹ La segona cita és similar a la primera. Les dues es troben als mss. de Londres, ff. 279r-v, de Munic, ff. 150r-v, i a l'ed. Simó, pp. 588-589. L'edició maguntina (*MOG* V, v, 316-317 (674-675)) les va «corregir» en *quinque*.

¹² Ed. Perarnau, pp. 23-24.

¹³ El número 17, que falta a aquesta llista, era la *Investigatio generalium mixtionum secundum Artem generalem*, que ara té el número 30.bis.

La primera cosa que cal esbrinar en aquesta llista és la data de III.19 *Art de fer*. A una pregunta devers el final de la obra, Llull contesta que «la responsió d'aquesta qüestió està en la petició que ja havem donada al senyor papa Celestí qui fo, e al senyor papa Bonificaci que ara és».¹⁴ Són referències clares a III.15 i III.21, i per tant, ha de ser posterior a aquesta darrera obra. A més, els darrers tres mots, pel fet que Bonifaci VIII esdevingué papa el desembre de 1294, indiquen que, almenys, aquesta part III.19 l'*Art de fer* fou redactada l'any 1295, quan Llull ja era a Roma.¹⁵

Això ens deixa, emperò, amb el contrasentit de III.14 *Disputació de cinc savis*, que, un any abans, ja cita III.19 *Art de fer*. El colofó de la versió llatina de la *Disputació* diu clarament que fou redactada l'any de l'Encarnació, 1294, en la ciutat de Nàpols, però com explica el seu editor, Josep Perarnau, això vol dir que (almenys la versió llatina) fou acabada abans del 25 de març de 1295.¹⁶ Ara bé, la primera citació, és a dir, de III.14 a III.19, es troba en el segon terç del text, mentre que aquesta darrera de III.19 a III.14 és encara més cap al final, cosa que vol dir que Llull podria haver tingut enllestida una part de cada text (i sobretot el llarguíssim III.19) quan encetava l'altre. Això es podria reflectir en dues modificacions de l'anterior llista d'obres. Si posàssim el III.14 en la posició de III.18, *De levitate et ponderositate elementorum*, redactada per als metges de Nàpols, i aquesta III.18 en la posició deixada buida de III.17, i a totes dues obres, la *Disputació de cinc savis* i l'*Art de fer e sobre qüestions*, posàssim la data i el lloc de «1294-1295, Nàpols-Roma», deixariem oberta la possibilitat que s'encavalquessin, com també la possibilitat que Llull hagués acabat III.19 a Roma en haver presentat la petició III.21 a Bonificaci VIII.

Això ens donaria la llista modificada següent:

III.15 *Petició de Ramon al papa Celestí V per a la conversió dels infidels*
[1294, Nàpols]

III.16 *Arbre de filosofia desiderat* [1294, Nàpols-Barcelona-Mallorca-Nàpols?]

III.17 *De levitate et ponderositate elementorum* [1294, Nàpols]

III.18 *Disputació de cinc savis* [1294-1295, Nàpols-Roma]

III.19 *Art de fer e sobre qüestions* [1294-1295, Nàpols-Roma]

¹⁴ Mss. de Londres, f. 278r i Munic, f. 149v. ed. Simó, 585.

¹⁵ Tot com indica Simó a la seva edició, p. 7.

¹⁶ Per al colofó, vegeu ed. Perarnau, p. 186, on es pot comprovar com la versió catalana no diu res de la data i lloc. Per al comentari de Perarnau sobre la data, vegeu-ne la p. 15, n. 30.

III.20 *Lectura compendiosa Tabulae generalis* [1295, Roma]

III.20.bis *Lectura super tertiam Figuram Tabulae generalis* [1294-1296 (?)]

III.21 *Petitio Raymundi pro conversione infidelium ad Bonifacium VIII papam* [1295, Roma]

Paraules clau

Ramon Llull, obres, catàleg, títols

Key Words

Ramon Llull, works, catalogue, titles

Resum

Aquestes pàgines proposen una secció dels *Mil proverbis* com una obra nova a part, la versió llatina de la qual reapareix a la *Rhetorica nova*. Per altra banda, expliquen perquè els dos títols d'una mateixa obra, la *Lectura super Artem inventivam et Tabulam generalem* i l'*Art de fer e solre qüestions*, són tots dos atribuïbles al mateix Llull.

Abstract

This brief study proposes a section of the *Mil proverbis* as a new, separate work, the Latin translation of which reappears in the *Rhetorica nova*. It also explains why two separate titles of one of Llull's works, *Lectura super Artem inventivam et Tabulam generalem* and *Art de fer e solre qüestions*, are both attributable to the author himself.